

Eiropas Bērnu ombudu tīkls (ENOC)

Nostājas ziņojums par bērnu garīgo veselību Eiropā

Pieņemts 22. ENOC ģenerālajā asamblejā 2018. gada 21. septembrī, Parīzē

„Emocijas padara mūs par cilvēkiem. Mūsu bērnu emocionālās labklājības un garīgās veselības aizsardzība un uzlabošana ir cilvēces pienākums.”¹

Mēs, Eiropas Bērnu ombudu tīkla (ENOC) dalībnieki, aicinām mūsu valdības, Eiropas Komisiju un Eiropas Padomi veikt visas nepieciešamās darbības, lai nodrošinātu bērnu tiesības uz visaugstvērtīgāko pieejamo garīgās veselības standartu.

ENOC bērnu garīgās veselības definīcija:

Labklājības stāvoklis, kas bērniem ļauj attīstīties un apzināties savu unikālo personību, veidot savu identitāti, īstenot savu potenciālu, tikt galā ar pieaugšanas izaicinājumiem; justies droši, mīlētiem un pieņemtiem kā unikāliem indivīdiem, kā arī justies laimīgiem, spēlēties, mācīties un līdzdarboties ģimenē un kopienā.²

Bērnu garīgās veselības aizsardzība un uzlabošana ir ne tikai galvenā viņu tiesību, tostarp viņu labāko interešu, veicināšanas sastāvdaļa, tai ir arī milzīgas priekšrocības. Tā sniedz bērniem vislabāko iespēju dzīvot laimīgu un piepildītu dzīvi. Tā ļauj viņiem gūt visvairāk no bērnības un pieaugšanas, kļūstot par produktīviem un laimīgiem pieaugušajiem. Sabiedrības ieguvums arī ir nenovērtējams.

Visupirms

a) apsverot būtiskākos starptautiskos saistošos un rekomendējošos tiesību un citus instrumentus, jo īpaši:

- ANO Bērnu tiesību konvenciju (1989) (CRC)
- Vispārējos ANO Bērnu tiesību komitejas komentārus Nr. 4., 9., 12., 13., 15
- ANO Cilvēktiesību padomes 2017. gada 28. septembra rezolūciju A/HRC/RES/36/13 un ziņojumus A/HRC/34/32 un A/HRC/35/21
- Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (1966) 12. pantu
- ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām (2006) 25. pantu
- Būtiskākos Pasaules Veselības organizācijas (PVO) dokumentus un īpaši Garīgās veselības rīcības plānu 2013-2020
- Eiropas Sociālās hartas (1961) 11. pantu
- Eiropas hartu par bērnu aprūpi slimnīcās (Eiropas Parlaments, 1986)
- Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās papildprotokolus
- Eiropas Padomes pamatnostādnes par bērniem draudzīgu veselības aprūpi (2011)
- Eiropas konvenciju par spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanu (Eiropas Padome, 2002)

b) apspriežoties ar jauniešiem, kas piedalījušies Eiropas Jauno padomdevēju tīklā (ENYA), kuru vada ENOC;

¹ Pols Giligans (Paul Gilligan), klīniskais psihologs, izpilddirektors St. Patrick's Mental Health Services (Dublina), ENOC eksperts-konsultants bērnu garīgās veselības jautājumos

² Pasaules Veselības organizācijas (PVO) PVO garīgās veselības definīcija pielāgota bērniem un uzlabota

c) apsverot ENOC salīdzinošā pētījuma³ konstatējumus par „bērnu un pusaudžu garīgo veselību”, kurā tika iesaistīti 25 ENOC biedri, kuri identificēja līdzīgus trūkumus bērnu garīgās veselības aprūpes sistēmās visā Eiropā⁴.

ENOC rekomendē:

1. Ieviest un īstenot nacionālo stratēģiju (nostādnes) bērnu jomā

„Bērnu tiesību konvencijā atzīts, ka visas tiesības (pilsoniskās, politiskās, ekonomiskās, sociālās un kultūras), kas ļauj bērniem, cik vien iespējams, attīstīt garīgās un fiziskās spējas, personību un talantus, ir savstarpēji atkarīgas un vienlīdz svarīgas”⁵. Atbalstīt bērnu veselīgu attīstību un risināt viņu garīgās veselības problēmas vislabāk iespējams, izmantojot visaptverošu pieeju bērniem. Bērniem, ņemot vērā viņu attīstības vajadzības un mazaizsargātību, būtu jānodrošina atbalsts, izmantojot konkrētas un īpašas stratēģijas un politikas. Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Izveidot visaptverošas nacionālās pamatnostādnes (stratēģiju) attiecībā uz bērniem, kuru pamatā ir bērna tiesības, kā tas noteikts ANO Bērna tiesību konvencijā;
- b. Apsprieties ar bērniem par stratēģijas izstrādi un īstenošanu;
- c. Stratēģijas ietvarā censties izveidot veselīgu, uz bērniem vērstu sabiedrību, kuras mērķis ir veicināt bērnu labklājību un mazināt bērnu garīgās veselības apdraudējumus;
- d. Politikas plānošanas dokumentos definēt konkrētus rīcības plānus bērnu garīgās veselības uzlabošanai, lai novērstu garīgās veselības traucējumus, izveidotu visaptverošu garīgās veselības aprūpi un atbalsta pakalpojumus. Turklāt ir jāizstrādā vienota sistēma dažādu pārvaldes iestāžu un starpnozaru pieeju bērnu garīgās veselības jomā;
- e. Ieviest mehānismus, lai uzraudzītu un novērtētu pamatnostādņu un rīcības plānu īstenošanu un ietekmi, īpašu uzmanību pievēršot bērnu atsauksmju iegūšanai;
- f. Noteikt, kā tiks risinātas mazaizsargātības situācijā esošo bērnu vajadzības, jo īpaši viņu garīgās veselības vajadzības. Mazaizsargātība var rasties no dažādiem faktoriem: nelabvēlīgas sociālās vides, kultūras atšķirībām, seksuālās orientācijas vai invaliditātes. Kaut arī šie faktori paši neizraisa mazaizsargātību, no tiem izrietošā stigmatizācija un diskriminācija var padarīt bērnus mazaizsargātus;
- g. Izveidot atbilstošu un caurskatāmu finansēšanas sistēmu garīgās veselības veicināšanai, profilaksei un ārstēšanai, tostarp garantējot, ka bērniem un ģimenēm tiek sniegti būtiski bezmaksas pakalpojumi bērna garīgās veselības jomā.

2. Īstenot cilvēktiesībās balstītu garīgās veselības tiesisko regulējumu, noteikumus un standartus

Lai nodrošinātu, ka bērni saņem atbilstošu un savlaicīgu garīgās veselības aprūpi un aizsargātu viņu tiesības šīs aprūpes un ārstēšanas laikā, nepieciešams izveidot stabilu tiesisko regulējumu un standartus.

³ <https://www.defenseurdesdroits.fr/sites/default/files/atoms/files/rapport-enoc-gb-num-05.09.18.pdf>

⁴ Tiesību akti, noteikumi, pakalpojumi un atbalsts nav balstīti uz bērnu tiesībām. Bērnu nozīmīga līdzdalība ir vājā līmenī, tāpat kā bērniem sniegtā informācija par garīgo veselību. Būtisks jautājums ir bērna tiesības piekļūt attiecīgajiem pakalpojumiem un sniegt apzinātu piekrišanu ārstēšanai. Piekļuves izglītībai un ģimenes saišu saglabāšana, vienlaikus izmantojot pakalpojumus, ir izaicinājums. Bērnu ar garīgās veselības problēmām stigmatizācija ir plaši izplatīta. Tāpat kā nepietiekami tiek ņemtas vērā bērnu īpašās vajadzības neaizsargātības situācijās, ir īpašas grūti nodrošināt ģeogrāfiski un sociāli izolētu bērnu garīgās veselības vajadzības, un teritoriālajai un sociālajai nevienlīdzībai ir būtiska ietekme. Koordinēšana starp sociālo, veselības, izglītības un tieslietu jomām ir vājā līmenī. Dienestiem nepietiek resursi, jo garīgās veselības speciālisti ir grūti sasniedzami, kā rezultātā veidojas ilgs gaidīšanas laiks un daudzi bērni nesaņem atbilstošu pakalpojumu.

⁵ CRC/C/GC/15, 7. punkts

Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Ieviest cilvēktiesībās balstītus garīgās veselības tiesību aktus, īpašu uzmanību pievēršot bērnu labāko interešu⁶ aizsardzībai un veicināšanai, kā arī viņu tiesību ievērošanai;
- b. Pieņemt tiesību aktus, kas skaidri un visaptveroši paredz bērna tiesības piekrist un atteikties no ārstniecības, ņemot vērā bērna spēju attīstību;
- c. Ja nav iespējams iegūt bērna informāciju piekrišanu ārstniecībai viņa veselības stāvokļa vai brieduma dēļ, kā to noteic tiesību akti, tad bērna viedoklis par aprūpi un ārstēšanu jāņem vērā atbilstoši viņa vecumam un briedumam;
- d. Garantēt, ka visiem bērniem, neatkarīgi no viņu vecuma, ir piekļuve sūdzību mehānismiem, saņemot garīgās veselības aprūpes un atbalsta pakalpojumus;
- e. Pārliecināties, ka grūtības saņemt vecāku piekrišanu neliedz iespēju bērniem piekļūt garīgās veselības aprūpei;
- f. Izveidot neatkarīgu uzraugošo iestādi ar likumīgām pilnvarām un pienākumu veicināt, iedrošināt un sekmēt augstus standartus un labo praksi garīgās veselības pakalpojumu sniegšanā un aizsargāt to bērnu intereses, kuri ievietoti psihiatriskajās ārstniecības iestādēs pret savu gribu. Pārliecināties, ka šai iestādei ir pietiekami resursi, lai veiktu savas funkcijas pilnā apmērā;
- g. Izveidot uzraudzības un pārbaudes mehānismus, kas neatkarīgajai garīgās veselības uzraudzības iestādei uzliek par pienākumu regulāri pārbaudīt visus bērnu garīgās veselības aprūpes pakalpojumus⁷
- h. Nodrošināt neatkarīgu informācijas un aizstāvības pakalpojumu bērniem, kuri izmanto garīgās veselības aprūpes pakalpojumus.

3. Ar preventīvu rīcību mazināt aizspriedumus un veicināt izpratni

Stigmatizācija un diskriminācija var nelabvēlīgi ietekmēt cilvēkus ar garīgās veselības traucējumiem, jo īpaši bērnus, kuri joprojām attīstās. Tas var atturēt bērnu vai viņa vecākus/aprūpētājus/juridiskos pārstāvjus meklēt palīdzību.

Sabiedrības izpratnes veicināšana un visaptverošu un nepārtrauktu profilakses programmu īstenošana palīdz mazināt aizspriedumus, uzlabo traucējumu agrīnu atklāšanu un palielina iespēju, ka cilvēki savlaicīgi meklē palīdzību. ENOC Eiropas Jauno padomdevēju tīkls uzsver, ka izpratnes palielināšana par diskriminācijas novēršanas tiesību aktiem palīdzēs apkarot aizspriedumus, iedrošinās cilvēkus runāt par viņu garīgās veselības traucējumiem, nebaudoties no sabiedrības negatīvās reakcijas. Tā sasniegšanai nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Izstrādāt un īstenot sabiedrības izpratni veicinošas un preventīvas kampaņas, kas veicinātu labklājību un uz pierādījumiem balstītu izpratni par dažādiem garīgās veselības traucējumiem;
- b. Īstenot konkrētas apmācības un izpratni veicinošas programmas plašsaziņas līdzekļos strādājošajiem;
- c. Konsultējoties ar bērniem, izstrādāt un īstenot īpaši bērniem paredzētas labklājības un garīgās veselības izpratni veicinošas un profilaktiskas programmas;
- d. Sniegt visiem, jo īpaši bērniem, pieejamu, saprotamu un pierādījumos balstītu informāciju par labklājības un garīgās veselības problēmām, šo informāciju pielāgot dažādiem vecumiem un izmantot bērniem draudzīgus avotus;

⁶ UNCRC GC 14

⁷ Konvencijas pret spīdzināšanu fakultatīvais protokols

- e. Izstrādāt izpratnes veicināšanas un atbalsta programmas topošajiem vecākiem, vecākiem un aizbildņiem par pozitīvu audzināšanu, labklājību un garīgās veselības problēmām, īpašu uzmanību pievēršot mazaizsargātiem un grūtībās nonākušiem vecākiem;
- f. Izstrādāt atbalsta programmas jaunaļiem aprūpētājiem viņu garīgās veselības aizsardzībai;
- g. Stiprināt to speciālistu, kuri strādā ar bērniem (tostarp sporta, atpūtas un ar jauniešiem saistītās jomās), apmācību par bērnu attīstību, labklājību un garīgās veselības traucējumiem.

4. Attīstīt bērniem drošas⁸, draudzīgas un iekļaujošas izglītības iestādes

ENOC biedri atzīst, ka izglītības iestādēm ir īpaša loma un atbildība, veidojot optimālu vidi bērna personības, spēju un talantu attīstīšanai, bērna labklājības veicināšanai un bērnu garīgās veselības traucējumu atpazīšanai un reaģēšanai uz tiem. Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Veidot bērnu tiesībās un pozitīvā izglītības ētikā balstītu tiesisko regulējumu, vadlīnijas un standartus, lai atbalstītu gādīgas un iekļaujošas skolas, kas bērnos veicina drošības un piederības sajūtu, liekot īpašu uzsvāru uz bērnu līdzdalību un pašnoteikšanos;
- b. Kā uzsvēra Eiropas Jauno padomdevēju tīkls, izglītības procesu radītais stress samazinās, ja bērniem ir pieejamas komfortablas mācību telpas, interaktīvas un praktiskas mācīšanās iespējas un ja mācību saturā ir integrētas stundas par garīgo veselību;
- c. Stiprināt vardarbības apkārošanas politiku un praksi izglītības iestādēs;
- d. Nodrošināt, ka skolām ir pieejami speciālisti, kas var palīdzēt bērniem ar garīgās veselības traucējumiem, tai skaitā nodrošinot, ka skolā ir pieejams konkrēts speciālists, pie kura bērns var vērsties gadījumos, ja viņš saskaras ar kādām garīgās veselības problēmām;
- e. Skolu mācību saturā ieviest sociālo un emocionālo prasmju apguvi, tai skaitā nodrošinot, ka mācību saturā tiek iekļautas stundas, kurās tiek runāts par vecumam atbilstošu attīstību, cilvēka labklājību un garīgo veselību, un šīs stundas tiek nepārtraukti izvērtētas un pilnveidotas;
- f. Apmācīt izglītības jomas profesionāļus atpazīt un tikt galā ar bērnu garīgās veselības traucējumiem, kā arī nodrošināt struktūras un īpašu terapeitisku atbalstu skolotāju un skolas personāla garīgās veselības aizsardzībai.

5. Izstrādāt specializētus, visaptverošus un sabiedrībā balstītus garīgās veselības aprūpes pakalpojumus bērniem

Saskaņā ar PVO ieteikumiem ir jāveido visaptveroši un sabiedrībā balstīti garīgās veselības un sociālās aprūpes pakalpojumi, kas ietver uz atveseļošanās vērstu pieeju un cilvēktiesību principus. Tiem jābūt starpnozaru, iekļaujot garīgo veselību, fizisko veselību, izglītību, mājokli, nodarbinātību, tiesiskumu, sportu un izklaidi. Bērnu līdzdalība šo pakalpojumu veidošanā un īstenošanā ir ļoti svarīga. Ir svarīgi arī, lai pakalpojumi bērniem būtu zināmi un atbilstu mazaizsargāto grupu vajadzībām⁹. Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Ieviest ilgtspējīgus, augstas kvalitātes, pierādījumos balstītus, daudznozaru sabiedrības garīgās veselības aprūpes pakalpojumus. Dienestiem, kas sniegtu šos pakalpojumus, jābūt pietiekamiem resursiem, lai nodrošinātu, ka bērni tiek izvērtēti un viņiem tiek sniegta atbilstoša un savlaicīga ārstēšana.
- b. Izstrādāt ciešu starpnozaru sadarbību un komunikāciju, nodrošinot standartizētus un saskaņotus bērnu garīgās veselības pakalpojumus, kā arī pāreju no bērnu garīgās veselības aprūpes uz pieaugušo garīgās veselības aprūpes pakalpojumiem.

⁸Tulk. piezīme: tādas, kas nodrošina garīgās veselības aizsardzību

⁹ PVO, Garīgās veselības rīcības plāns 2013 — 2020, 2. mērķis

- c. Attīstīt agrīnas diagnostikas un aprūpes pakalpojumus visos bērna attīstības posmos, sākot ar zīdaiņa vecumu
- d. Izveidot tiešās pieejamības informatīvos un konsultatīvos pakalpojumus, piemēram, bezmaksas palīdzības tālruņa līnijas, kas nodrošinātu atbalstu jautājumos par garīgās veselības aprūpi un informāciju par pieejamajiem pakalpojumiem
- e. Nodrošināt to, lai bērniem no kopienām, kuras kultūras vai sociālo iemeslu vai izpratnes trūkuma dēļ neizmanto tām pieejamos pakalpojumus, tiek nodrošināta pieeja garīgās veselības aprūpei;
- f. Veicināt garīgās veselības aprūpi, izmantojot sarunās un aktivitātēs balstītu terapiju, kā arī ieviest un piemērot tiesību aktus, kas regulētu medikamentu izrakstīšanu bērniem. Eiropas Jauno padomdevēju tīkls iesaka izmantot vienaudžu apspriežu grupas un grupu terapiju, kā arī mākslas un dzīvnieku terapiju.

6. Nodrošināt bērnu tiesības stacionārās aprūpes iestādēs

Bērnu ar garīgās veselības traucējumiem ārstēšana jānodrošina vismazāk ierobežojošos apstākļos un pēc iespējas tuvāk bērna dzīvesvietai. Tomēr ENOC atzīst, ka dažiem bērniem būs nepieciešama stacionāra ārstēšana, un ir īpaši nozīmīgi, lai tādā gadījumā tiktu ievērotas visas bērniem garantētās tiesības.

Eiropas harta par bērnu aprūpi slimnīcās papildina Bērnu tiesību konvenciju (CRC) un nosaka principus, garantējot bērnu tiesību pakalpojumu saņēmēju un viņu ģimeņu un/vai likumisko pārstāvju tiesības. Hartā noteiktas tiesības saņemt informāciju par slimību un aprūpi, tiesības piedalīties lēmumu pieņemšanā un tiesības saņemt aprūpi vecumam atbilstošos apstākļos.

Eiropas Jauno padomdevēju tīkls uzsver, cik svarīgi ir, lai stacionārās iestādes būtu bērniem draudzīgas, integrētas kopienā un ar pieredzējušiem darbiniekiem, kas ir apmācīti darbam ar bērniem un jauniešiem. Tāpat ir svarīgi izveidot tādu vidi, kas ļauj personālam pilnvērtīgi sniegt pakalpojumus un izvairīties no personāla mainības. Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Nodrošināt, ka bērna informētā piekrišana stacionārai ārstēšanai ir obligāta, ja vien nav iespējams pierādīt bērna nespēju sniegt piekrišanu (veselības stāvokļa vai brieduma dēļ).
- b. Garantēt, ka bērnam, kuram psihiskās veselības ārstēšana noteikta pret viņa gribu, tiek nodrošināta vismaz tāda pati tiesiskā aizsardzība kā pieaugušajam, kurš ievietots ārstniecības iestādē pret paša gribu.
- c. Izveidot īpaši aprīkotus stacionārus bērniem, kuriem ir kompleksas garīgās veselības vajadzības, un pārtraukt praksi uzņemt bērnus pieaugušajiem paredzētās iestādēs.
- d. Garantēt bērna un viņa vecāku/likumiskā pārstāvja tiesības saņemt informāciju par bērna ārstniecību visā stacionēšanas periodā.
- e. Izveidot mehānismus, lai nodrošinātu bērna aktīvu līdzdalību uzņemšanas, ārstēšanas un izrakstīšanas procesā, kā arī lēmumu pieņemšanā par viņa aprūpi, un izveidot Jauno padomdevēju grupu katrā stacionārajā nodaļā, lai nodrošinātu, ka bērni tiek uzklausi un viņu viedoklis tiek ņemts vērā.
- f. Ietvert bērnu stacionārās aprūpes pakalpojumu noteikumus un standartus tiesību aktos.
- g. Aizliegt bērnu izolēšanu un izveidot stingru tiesisko un uzraudzības sistēmu, tostarp sūdzību mehānismu, ierobežojošo līdzekļu izmantošanai bērniem un nodrošināt šo noteikumu ievērošanu. Ierobežojošie līdzekļi būtu izmantojami tikai kā galējais līdzeklis, lai nepieļautu kaitējumu bērnam vai citiem, un tikai iespējami īsu laika posmu.
- h. Veicināt vecumam atbilstošu uzraudzību un saskarsmi ar ģimenes locekļiem un vienaudžiem, ja vien nav pierādījumu, ka tas bērnam varētu kaitēt.

- i. Nodrošināt bērniem, kas ārstējas stacionārā, piekļuvi vispārējai un profesionālajai izglītībai, kā arī sabiedriskajām un atpūtas aktivitātēm.
- j. Nodrošināt, ka stacionārā ārstēšana ir daļa no nepārtrauktas aprūpes, kura tiek turpināta ambulatori iespējami tuvu bērna dzīvesvietai.

7. Ieviest kopējos Eiropas rādītājus, lai uzlabotu izpratni par bērnu garīgo veselību

Ar bērniem saistītās valsts politikas attīstību un uzraudzību un atbilstīgu rīcību varētu uzlabot jaunākie Eiropas mēroga dati par bērnu garīgās veselības vajadzībām. Nepieciešams veikt konkrētas darbības, tostarp:

- a. Izveidot kopīgus rādītājus un standartizētu metodoloģiju datu vākšanai Eiropas līmenī. Datus vajadzētu apkopot par visiem bērna dzīves posmiem un dzimuma griezumā, īpašu uzmanību pievēršot mazaizsargātajām grupām. Datu apkopošanā būtu jāiekļauj konsultācijas ar bērniem, identificējot viņiem svarīgus rādītājus, tai skaitā:
 - Atsauksmes no bērniem par viņu labklājību;
 - Skolas pabeigšanas rādītājus;
 - Pašnāvības mēģinājumu/pašnāvību/sevis savainošanas rādītājus;
 - Bērnu atkarību rādītājus;
 - Traucējumu, kas skar bērnus, izplatības rādītājus;
 - Psihoaktīvo zāļu recepšu izrakstīšanas rādītājus;
 - Bērnu garīgās veselības aprūpes pakalpojumiem piešķirto un izlietoto finansējumu;
 - Informāciju par bērnu izmantoto pakalpojumu veidiem un ilgumu;
 - Ambulatorās/stacionārās aprūpes pakalpojumu izmantošanas izmaksas un ilgumu (ieskaitot pieaugušo stacionāro vienību izmantošanu);
 - Informāciju par piekļuves iespējām garīgās veselības pakalpojumiem standarta darba laikā un ārpus tā;
 - Gaidīšanas ilgumu pakalpojumu saņemšanai;
 - Garīgās veselības aprūpes personāla īpatsvaru uz 100 000 bērniem;
 - PVO prasību ievērošanu stacionāriem pacientiem:¹⁰
 - izglītības pieejamību bērniem stacionārā;
 - fiziskās ierobežošanas gadījumu skaitu, ilgumu un iemeslus;
 - piekļuvi sūdzību mehānismiem un to izmantošanu;
 - uzraugošo iestāžu veikto pārbaužu biežumu;
 - Garīgās veselības aprūpē apmācīto profesionāļu skaits: gan ģimenes ārsti, gan bērnu aprūpes profesionāļi un izglītības darbinieki
 - Vecāku atbalsta programmu skaits un to ģimeņu skaits, kuras tās izmanto.
- b. Atbalstīt uz tiesībām balstītu pētniecību bērnu garīgās veselības jomā. Veicināt pētījumu un izpēti uzsākšanu katrā dalībvalstī, kas uzlabotu izpratni par bērnu attīstības virzieniem un garīgo veselību. Par šādiem pētījumiem būtu jāinformē likumdevējs un tiem jāatspoguļojas tiesību aktos, politikā un praksē.

¹⁰ PVO, Garīgās veselības atlases, 25. lpp.